

Житомирський державний університет імені Івана Франка

***Вивчення особливостей образу сім'ї у осіб з різним
сімейним стажем***

**Курсова робота
Студентки 54 групи
Соціально- психологічного факультету
(заочна форма навчання)
Безносіук Віри Віталіївни**

**Науковий керівник
Косарєва Зоя Петрівна**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. СПЕЦИФІКА СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ	6
1.1. Психологічні особливості етапів життєдіяльності сім'ї.....	6
1.2. Життєві цикли сім'ї.....	12
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ СІМ'Ї У ОСІБ З РІЗНИМИ СІМЕЙНИМ СТАЖЕМ.....	15
2.1. Методичні основи дослідження образу сім'ї	15
2.2. Методика та процедура дослідження образу сучасної сім'ї.....	26
РОЗДІЛ III. ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	29
3.1. Обробка результатів.....	29
3.2. Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація.....	31
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	38
ДОДАТКИ.....	40

ВСТУП

Актуальність дослідження образу сім'ї, який молоді конструює у своїй свідомості насамперед, зумовлено тією важливою роллю, якою відіграє сім'я у впровадженні та подальшому розвитку політичних та економічних реформ в Україні, оптимізації процесів відтворення населення, виховання здорового покоління майбутніх громадян. Важливо, щоб сучасна українська сім'я, була стабільною, задовольняла потреби подружжя, могла певним чином протистояти труднощам перехідного періоду.

Разом з цим, як свідчать офіційні статистичні дані демографічного характеру та дані численних соціологічних досліджень, в Україні фіксуються серйозні негативні зрушення, пов'язані з шлюбно-сімейним станом населення: погіршення умов «омолодження» шлюбно-сімейного складу населення, відкладання браку до «кращих часів»; розширення нестійких офіційно не оформлених шлюбно-сімейних відносин; зменшення кількості тих, хто знаходяться в шлюбі; зростання кількості розлучених і овдовілих; зменшення можливостей для компенсаторної ролі повторної шлюбності; збільшення територіальної і вікової диференціації показників шлюбного стану населення, поява нових шлюбних форм тощо.

Тенденції погіршення шлюбного стану населення несприятливо позначаються на засадах шлюбно-сімейного життя і на сімейній структурі населення як демографічно-економічній основі його відтворення. Загалом же Україна характеризується високими показниками рівня розлученості, останнім часом вона посідає лідируючі позиції в Європі за кількістю розлучень. Збільшення народжуваності протягом 2002-2008 рр. не вирішило проблем демографічної кризи. Рівень народжуваності залишається майже вдвічі нижчим за загальну смертність. Такий стан справ загрожує національній безпеці України і зумовлює актуальність розроблення даної проблематики на різних рівнях.

На думку фахівців, причини, які викликають дисфункцію сімейних відносин, дуже різноманітні. Серед них можна виділити: економічні (високий рівень бідності, особливо серед сімей з дітьми та сімей, у складі яких є дорослі-інваліди або діти-інваліди, відсутність або погані житлові умови); асоціальні (алкоголізм, наркоманія, проституція тощо); етико-психічні (жорстокість, агресивність, конфліктність, подружня невірність); медичні (хронічні інфекційні та венеричні захворювання; психічні та сексуальні розлади тощо). Слід зазначити, що на вивченні саме цих проблем спрямовані зусилля багатьох українських і закордонних соціологів.

Разом з цим, останнім часом з'явилися дослідження, в яких крім об'єктивних умов життєдіяльності сучасних українських родин досліджуються й інші, серед яких проблеми зради, ревнощів, розуміння розподілу домашніх справ, ставлення до виконання подружніх обов'язків, підходи до виховання дітей тощо. Все частіше дослідження шлюбних і сімейних відносин торкаються вивченню розподілу сімейних ролей, мотивів вибору шлюбного партнера, мотивів розлучень, сімейних конфліктів, проблем стосовно планування сім'ї тощо.

На наш погляд, ці дослідження дуже важливі, оскільки поряд з об'єктивними причинами, що безсумнівно впливають на становище та стабільність сучасної української родини, чітко виражені й суб'єктивні, які в першу чергу пов'язані з тими ідеальними уявленнями, які майбутні подружжя формують по відношенню родини і потім реалізують у своєму повсякденному сімейному житті. Тому ми вважаємо, що значний науковий інтерес представляють уявлення щодо сім'ї, сімейного життя, які сформовані у свідомості молодих людей - майбутніх подружжів на фоні трансформаційних перетворень, які відбуваються в українському суспільстві. Адже саме ці уявлення, що народжуються у молодих людей стосовно майбутніх шлюбно-сімейних стосунків, здатні прояснити багато важливих моментів, які, так би мовити, "не лежать" на поверхні, але керують поведінкою молодих людей у сфері сімейного життя.

Метою дослідження є вивчення особливостей образу сім'ї у осіб з різними сімейним стажем.

Об'єкт дослідження: сім'ї із різним сімейним стажем.

Предмет дослідження: психологічні особливості взаємовідносин в сім'ях із різним сімейним стажем.

Відповідно до мети роботи було визначено такі **завдання:**

- Дослідити специфіку сім'ї як соціально-психологічного феномену;
- Здійснити експериментальне дослідження вивчення образу сім'ї у осіб з різними сімейним стажем;
- Обробити результати експериментального дослідження і зробити відповідні висновки.

РОЗДІЛІ. СПЕЦИФІКА СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Психологічні особливості етапів життєдіяльності сім'ї

Із соціально-психологічного погляду сім'я є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги.

Як мала соціальна група сім'я розглядається в межах явищ, про які нагромаджено великий за обсягом матеріал у соціальній психології (процеси комунікації, інтеграції, соціальної перцепції, механізми і концепції групової динаміки тощо).

Сім'я як мала група має певні особливості:

- жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати сім'ю, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками і дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо; крім того, сім'я безпосередньо залежить від суспільних інститутів, що регулюють порядок взяття і розірвання шлюбу, особливих прав і привілеїв, застосування певних санкцій (наприклад, позбавлення батьківських прав) тощо;
- чітко окреслену гетерогенність складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо;
- закритий характер сімейної групи, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї, мало того, іноді неможливістю виходу із сім'ї (наприклад, неможливо припинити об'єктивно існуючу спорідненість);

- чітко визначену поліфункціональність сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер;
- "історичність", тобто на життєдіяльність сім'ї впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицяння, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми;
- чітко окреслену емоційність сімейних стосунків, які мають абсолютний характер, що зумовлює велику суб'єктивну важливість багатьох, навіть об'єктивно незначних аспектів життєдіяльності сім'ї і робить (з урахуванням впливу певних культурних стереотипів) успіх чи невдачу в сім'ї винятково значущими для людини, впливаючи на її світовідчуття, психічний і соматичний стан здоров'я. На психічний і соматичний стан здоров'я людини особливо несприятливо впливають такі сімейно обумовлені переживання:
 - > глобальна сімейна незадоволеність, фрустрація через розбіжності між очікуваннями індивіда і реальними умовами життя в сім'ї; при цьому характер впливу незадоволеності значною мірою залежить від міри усвідомлення такого стану. Якщо незадоволеність сім'єю усвідомлюється, вона обертається на відкриті конфлікти подружжя, взаємну агресію, якщо незадоволеність не усвідомлюється, а подружжя стверджує, що все нормально, пояснюючи негаразди в сім'ї виключно зовнішніми об'єктивними обставинами, це найчастіше призводить до неврозів, депресії, алкоголізму, акцентуацій характеру тощо;
 - > так звана сімейна тривожність, що виявляється в перебільшених страхах щодо здоров'я, певних особливостях спілкування та поведінки членів сім'ї і переживанні безпорадності, нездатності запобігти несприятливому перебігу подій;
 - > почуття провини, пов'язане із сім'єю, коли індивід вважає себе (усвідомлено чи неусвідомлено) винуватцем сімейних негараздів і через

характерологічні особливості схильний сприймати поведінку інших членів сім'ї як обвинувальну, хоча насправді це не так;

- > надмірне нервово-психічне напруження, пов'язане зі значними перешкодами щодо задоволення потреб сім'ї, коли навіть помітні зусилля індивіда не дають бажаних результатів, створюючи внутрішній конфлікт, який особливо загострюється тоді, коли сім'я висуває до цього члена сім'ї суперечливі вимоги і покладає на нього відповідальність за їх дотримання. Наприклад, коли дружина, звинувачуючи чоловіка у небажанні допомогти їй по господарству, водночас гостро критикує будь-які намагання чоловіка їй допомогти.[4; с. 127-128] З огляду на наведені особливості сім'ї виокремимо кілька її функцій —

особливих форм життєдіяльності, пов'язаних із задоволенням потреб сім'ї:

- економічну, що спрямована здебільшого на забезпечення матеріальних, господарсько-побутових потреб;
- регулятивну, що полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади;
- репродуктивну, що спрямована на народження дітей і продовження людського роду;
- сексуальну, що передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення;
- виховну, що реалізується у трьох аспектах - первинна соціалізація дитини; постійний вплив дітей на їхніх батьків, а також систематичний виховний вплив сімейної групи на кожного свого члена;
- комунікативну, що задовольняє потреби членів сім'ї у спілкуванні і взаємодії один з одним і соціумом, багато в чому визначаючи характер сприйняття останнього;
- рекреативну, що передбачає організацію дозвілля і відпочинок;
- психотерапевтичну, що реалізується у двох аспектах - "погладжування" (ласка й увага один до одного) і "резонування" (розуміння і допомога один

одному в оцінюванні позицій з важливих проблем, підтримування іншого в його самореалізації й особистісному розвитку).

Перелічені функції так тісно взаємозалежать, що жодну з них не можна визнати основною. Наприклад, виховна функція тісно пов'язана не тільки з комунікативною, а й з репродуктивною функцією, оскільки наявність кількох дітей у сім'ї є природною умовою формування повноцінної сім'ї, забезпечуючи при цьому дитині досвід взаємодії не тільки "по вертикалі", а й "по горизонталі". У свою чергу, репродуктивна функція залежить від низки інших функцій сім'ї: сексуальної, економічної та ін. Водночас особливе значення має психотерапевтична функція, яку вважають критерієм оцінювання подружніх стосунків, а також психологічним інструментом їх регуляції.

Важливою характеристикою сім'ї є її структура - склад і кількість членів сім'ї, а також система сімейних взаємин, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету, зв'язки горизонтальні (чоловік - дружина) і вертикальні (батьки - діти), рольову взаємодію як сукупність установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів.

У структурі сім'ї розрізняють структуру сімейних ролей, сімейні підсистеми і межі між ними, що є своєрідними механізмами, за допомогою яких сім'ї виконують свої функції.

Психологічний клімат сім'ї впливає на міжособистісні стосунки її членів, на їхнє світовідчуття, самооцінку, саморегуляцію себе як особистості, на життєдіяльність і життєздатність сімейного колективу загалом.

З огляду на викладене розрізняють сім'ї зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом.

Сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності в сім'ї. Важливий показник сприятливого сімейного

психологічного клімату - прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем, проведення дозвілля при одночасній відкритості сім'ї, її широких соціальних контактах.

Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом характеризуються насамперед напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, коли члени сім'ї негативно ставляться один до одного, їм властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.

Залежно від ступеня негараздів розрізняють сім'ї конфліктні, в яких виникають суперечності між інтересами, потребами, бажаннями членів сім'ї, що породжує сильні і тривалі негативні емоції; кризові, де потреби та інтереси стикаються особливо різко, оскільки стосуються найважливіших сфер життєдіяльності сім'ї; проблемні, що потребують допомоги в конструктивному розв'язанні конфліктів, у подоланні об'єктивних складних життєвих ситуацій (наприклад, відсутність житла і засобів для існування) при збереженні загальної позитивної сімейної мотивації.

За структурою влади розрізняють авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї.

Авторитарна сім'я характеризується суворим безапелювальним підпорядкуванням одного з подружжя іншому і дітей батькам. Демократична сім'я заснована на взаємній повазі членів сім'ї, спільному вирішенні всіх важливих питань. У ліберальній сім'ї спостерігається відстороненість, відчуженість членів сім'ї один від одного, байдужість до справ і почуттів іншого. [14; с. 148]

За стадією становлення розрізняють сім'ї:

- молоді (до 9 років), для яких істотним у психологічному аспекті є ставлення подружжя один до одного і до спільного сімейного життя;
- середні (10-19 років), які характеризуються стабільними сімейними стосунками, ustalеним розподілом ролей, обов'язків, наявністю дітей, що підрости і є відносно самостійними;

- зрілі (понад 20 років), для яких характерне зростання значущості подружніх стосунків, зокрема завдяки набуттю дітьми самостійності і незалежності. [12; с. 270]

Більш розгорнуту картину циклів сімейного життя можна подати з урахуванням "історичності" сім'ї, коли виокремлюють такі фази сімейного життя:

- залицяння;
- життя без дітей (від початку проживання разом до народження першої дитини);
- експансія (від народження першої дитини до останньої);
- стабілізація (період виховання дітей до того моменту, коли перша дитина залишає сім'ю);
- діти назавжди залишають батьківський дім;
- "порожнє гніздо" (батьки після від'їзду дітей);
- хтось із подружжя залишається один після смерті іншого.

Таке виокремлення фаз сімейного життя відбиває певні проблеми сім'ї, властиві кожній з фаз.

Кожна фаза життєвого циклу сучасної сім'ї характеризується специфічними особливостями, зумовленими тенденціями її розвитку і пов'язаними з такими об'єктивними причинами, як науково-технічний прогрес, урбанізація, міграція населення, розвиток засобів масової інформації, емансипація тощо.

Перелічені об'єктивні причини приводять до зміни характеру і структури сімейно-шлюбних цінностей, трансформації традиційних сімейних ролей.

Аналіз тенденцій розвитку сучасної сім'ї показує, що вона тяжіє до егалітарної нуклеарної малодітної сім'ї, часто з орієнтацією на подружню, у якій основна вісь стосунків визначається свояцтвом (чоловік - дружина), а не спорідненістю і батьківством.

З одного боку, така сім'я краще пристосована до сучасного життя як мобільніша і демократичніша порівняно з традиційною, багатопоколінною і

розгалуженою. З іншого боку, нуклеарна малодітна сім'я далеко не завжди сприяє успішній реалізації родинних функцій. [2; С. 18]

1.2. Життєві цикли сім'ї

На думку Д. Льові, дослідження життєвого циклу сім'ї вимагає лонгитюдинального підходу. Це означає, що сім'я в своєму розвитку проходить певні стадії, аналогічні тим, які в процесі онтогенезу проходить індивідуум. Стадії життєвого циклу сім'ї пов'язані із створенням сім'ї, з появою нових членів сім'ї і «відходом» старих. Ці зміни у складі сім'ї багато в чому змінюють її рольове функціонування.

Картер і Мак Голдрінг (1980) виділяють шість стадій життєвого циклу сім'ї:

1. Не сімейне положення: неодружені і незаможні люди, що не створили своєї сім'ї.
2. Сім'я щойно одружених людей.
3. Сім'я з маленькими дітьми.
4. Сім'я з підлітками.
5. Вихід дітей, що подорослішали, з сім'ї.
6. Сім'я на пізній стадії розвитку.

В.А. Сисенко виділяє:

1. Зовсім молоді шлюби - від 0 до 4 років сумісного життя.
2. Молоді шлюби - від 5 до 9 років.
3. Середні шлюби - від 10 до 19 років.
4. Немолоді шлюби - більше 20 років сумісного життя. [16; С. 20] Г.

Навайтис розглядає наступні етапи розвитку сім'ї:

Дошлюбне спілкування. На даному етапі необхідно досягти часткової психологічної і матеріальної незалежності від генетичної сім'ї, набути

досвіду спілкування з іншою статтю, вибрати шлюбного партнера, набути досвіду емоційного і ділового спілкування з ним.

Шлюб - ухвалення подружніх соціальних ролей.

Етап медового місяця. До його завдань відносяться: ухвалення змін в інтенсивності відчуттів, встановлення психологічної і просторової дистанції з генетичними сім'ями, набуття досвіду взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту сім'ї, створення інтимності, первинне узгодження сімейних ролей.

Етап молодого сім'ї. Рамки етапу: рішення про продовження роду - повернення дружини до професійної діяльності або початок навчання дитини в школі.

Зріла сім'я, тобто сім'я, що виконує всі свої функції. Якщо на четвертому етапі сім'я поповнилася новим членом, то на п'ятому вона доповнюється новими особами. Відповідно змінюються ролі батьків. Їх можливості задовольняти потреби дитини в опіці, в безпеці повинні доповнюватися здібностями виховувати, організовувати соціальні зв'язки дитини.

Етап закінчується, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї. Емоційні завдання сім'ї можна вважати вирішеними, коли психологічний вплив дітей і батьків один на одного приходить до рівноваги, коли всі члени сім'ї умовно автономні.

Сім'я людей старшого віку. На даному етапі поновлюються подружні відносини, надається новому змісту сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні онуків) (Навайтіс Р., 1999).

Наявність проблем у членів сім'ї може бути пов'язана з необхідністю переходу сім'ї на нову стадію розвитку і адаптації до нових умов. Зазвичай найбільш стресогенними є третя стадія (по класифікації Картера і Макголдрінга), коли з'являється перша дитина, і п'ята стадія, коли структура сім'ї нестабільна у зв'язку з «приходом» одних членів сім'ї і «відходом» інших. Навіть позитивні зміни можуть приводити до стресу сім'ї.

Несподівані і особливо травматичні переживання, такі як безробіття, рання смерть або народження пізньої дитини, можуть утрудняти рішення задач по розвитку сім'ї і переходу її на нову стадію. Ригідний і дисфункціональний стиль взаємин в сім'ї також збільшують вірогідність того, що навіть нормальні сімейні зміни переживатимуться як криза. Зміни в сім'ї розглядаються або як нормальні, або як «ненормальні». Нормальні зміни в сім'ї - це такі трансформації, які сім'я може чекати. А «ненормальні», навпаки, раптові і несподівані, як, наприклад, смерть, самогубство, хвороба, втеча тощо. [1; с. 58-59]

На думку Д. Леви (1993), існують наступні *типи змін в сім'ї*:

- «вибування» (втрата членів сім'ї з різних причин);
- «приріст» (поповнення складу сім'ї у зв'язку з народженням, усиновленням, приїздом дідуся або бабусі, поверненням з військової служби);
- зміни під впливом соціальних подій (економічна криза, депресія, землетрус тощо);
- біологічні зміни (статева зрілість, клімактеричний період тощо);
- зміна стилю життя (самота, переїзд, безробіття тощо);
- «насильство» (крадіжка, згвалтування, биття тощо).

В ході психотерапії здійснюється перевірка того, в якому ступені сім'я адаптується або не адаптується до цих змін, наскільки сім'я гнучка в пристосуванні. Вважається, що відкрита і гнучка сім'я найбільш благополучна і функціональна.

Існує цілий континуум сімей від оптимальних (добре організованих, щодо відкритих до змін) до значно дисфункціональних (хаотичних, ригідних, закритих систем, що погано взаємодіють із зовнішнім світом). [13; с. 248]

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ СІМ'Ї У ОСІБ З РІЗНИМИ СІМЕЙНИМ СТАЖЕМ

2.1. Методичні основи дослідження образу сім'ї

Сім'я відіграє велику роль у сучасному суспільстві. Вона є первинною клітиною соціальних груп, класів, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни. Життя більшості людей так чи інакше пов'язане з сім'єю — своєрідним мікросвітом, де сплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми. Будучи залежним від економічного становища країни, від політики, рівня культури, сімейне життя впливає на стан національної економіки, політичні події тощо.

Вивчення сім'ї, шлюбу має глибоке практичне значення, воно є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються у суспільстві.

Можна виділити два основних напрями у цій галузі:

- а) дослідження історії сім'ї;
- б) аналіз сучасної сім'ї. [15; с. 83]

Перший напрям зосереджує увагу на походженні сім'ї, її розвитку в різних економічних, соціокультурних умовах. Другий вивчає взаємини у сім'ї, взаємодію сім'ї і суспільства тощо.

Соціологія шлюбу і сім'ї як соціологічна теорія одержала значний розвиток за кордоном. Найвідомішими її спеціалістами є І. Най, Дж. Хілл, У. Гул, Ф. Мітель, А. Жірар, М. Бекомбо (Франція) та ін. У колишньому Радянському Союзі соціологія шлюбу і сім'ї почала активно розвиватися лише у 70-80-ті роки ХХ ст. Провідними вченими у цій галузі є А. Харчев, М. Мацковський, А. Антонов, В. Сисенко, С. Голод, Л. Чуйко, А. Пономарьов, Н. Лавриненко, Ю. Якубова та ін. [17; с. 19]

Шлюб - історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між жінкою і чоловіком, що визначає їх права і обов'язки стосовно одне одного і дітей.

Британський соціолог Е. Гідденс визначає шлюб як соціально визнаний і схвалений союз двох дорослих індивідів чоловічої і жіночої статі. Таким чином, шлюб є соціальним інститутом, через який суспільство впорядковує й санкціонує статеве життя чоловіків і жінок, встановлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки.

Отже, сім'ю можна розглядати, по-перше, як історично конкретну систему взаємин між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми і, по-друге, як малу соціальну групу, члени якої поєднані шлюбними, родинними стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю та соціальною необхідністю, обумовленою потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення.

Вивчення сім'ї як соціального інституту дає змогу суспільству краще зрозуміти взаємозв'язок трансформації потреб суспільства із розвитком шлюбно-сімейних відносин, виявити, що дезорганізує суспільство, визначити типи сімейної поведінки, соціальний механізм формування і зміни сімейних норм, цінностей у різних культурних, політичних, економічних, ідеологічних умовах, а також співвідношення цих норм, зразків поведінки з реальним виконанням ролей у шлюбно-сімейних відносинах, відповісти на багато інших соціально важливих питань, які потребують певного суспільного регулювання. Загалом парадигма соціального інституту зорієнтована в основному на зовнішні зв'язки сім'ї, а її внутрішні зв'язки досліджуються через призму понять, які характеризують малу соціальну групу.

Дослідження, проведені українськими соціологами, демографами, психологами дозволяють оцінити сучасний стан функціонування сім'ї як критичний. Показниками такого стану виступають: катастрофічні погіршення матеріального благополуччя сім'ї, відсутність нормальних умов для її життєдіяльності, зниження народжуваності, динаміка розлучень,

дисфункційний розвиток сім'ї, які проявляються в підвищенні сімейної напруги, незадоволеності, подавленні почуттів, співзалежності.

Ситуація, яка склалася в сфері шлюбу і сім'ї вимагає невідкладного втручання зі сторони суспільства, політиків, бізнесменів, вчених. Аналіз проблем, тенденцій, механізмів функціонування сім'ї дозволить розробити концепції і програми допомоги. Науковий підхід до вирішення завдань соціальної і демографічної політики заключається у врахуванні об'єктивних процесів розвитку сім'ї і соціально-демографічних тенденцій, які дають можливість прогнозувати майбутнє інституту сім'ї. [8; с. 79]

Можливість надання психологічної допомоги сім'ї залежить насамперед від правильного виявлення її проблеми на основі психодіагностичних даних.

Існують такі психологічні методи вивчення сім'ї:

- науково-дослідні, спрямовані на теоретичне узагальнення даних, що розширюють професійний кругозір психолога-практика;
- діагностичні, за допомогою яких отримують конкретні дані, необхідні для роботи з певною сім'єю;
- корекційно-діагностичні, або психотерапевтичні, спрямовані на визначення форми і змісту корекційної роботи з сім'єю.

При цьому психологічна діагностика сім'ї передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясування того, чи є проблема сім'ї об'єктом впливу психолога або інших фахівців (психіатра, юриста, дефектолога тощо);
- виявлення об'єкта психологічної допомоги (дитина, її батьки, сім'я загалом);
- вибір способу впливу (індивідуальна робота з дитиною, її батьками, подружньою парою, дитиною і батьком, групою дітей, батьків, сім'єю загалом);

- психодіагностика під час корекційного впливу з метою визначення тактики корекційного процесу (реакції членів сім'ї на психолога й один на одного, особливості їхньої поведінки тощо).

Розв'язати перелічені завдання важко насамперед через складність сім'ї як системи, на формування і життєдіяльність якої впливають безліч зовнішніх і внутрішніх факторів, а також через відсутність єдиного підходу до вирішення проблем сім'ї.

Серед існуючих теоретичних концепцій З. Кісарчук вирізняє два полярних підходи до вивчення сім'ї: індивідуальний і системний. При індивідуальному підході сім'я розглядається як стрес-фактор, з яким має впоратися член сім'ї, який звернувся за консультацією до психолога. Завдання психолога полягає у виявленні індивідуальних особливостей членів сім'ї, що утруднюють сімейну адаптацію. Системний підхід переміщує центр діагностики з індивіда на групові процеси сім'ї як системи, а проблеми членів сім'ї в цьому разі вважаються такими, що відбивають дисфункції сімейної системи.

У межах індивідуального підходу використовують діагностичні засоби, спрямовані на дослідження таких сфер сімейного життя, як подружні стосунки, стосунки батьків і дітей, стилі виховання і їх вплив на становлення особистості дитини.

Діагностика подружніх стосунків спрямована насамперед на виявлення факторів, що знижують задоволеність шлюбом і, отже, порушують його стабільність. Так, виявлення рівня подружньої сумісності на основі структурно-функціонального підходу (коли сумісність виявляється у здатності подружжя утворювати цілісну, врівноважену сімейну діяду з узгодженими і несуперечливими сімейними ролями) припускає вивчення різних характеристик подружжя:

- психофізіологічних властивостей індивідуальності членів сім'ї; при цьому передбачається насамперед визначення сумісності типів вищої нервової діяльності подружжя, їхніх темпераментів з можливим використанням експрес-методик (тести-опитувальники Айзенка, Стреляу та ін.);

- характерологічних властивостей членів сім'ї (опитувальник Кеттела, ММРІ та ін.);
- характеристик ціннісно-мотиваційної сфери подружжя (методика ціннісних орієнтацій Рокича-Ядова, методика Шмельова-Болдиревої, методика "Сімейні цінності" В. Торохтія та ін.);
- співвідношення психологічних сімейних ролей (методика А.Волкової і Г. Трапезникової, методика визначення функціонально-рольової погодженості С. Ковальова, методика "Соціально-рольова адекватність" В. Торохтія та ін.). [11; с. 141-142]

Діагностика подружніх стосунків на основі адаптивного підходу припускає вивчення характеристик міжособистісних стосунків, внутрішньосімейного спілкування і взаємодії, виявлення тих їх аспектів, що призводять до непорозумінь і конфліктів, з метою пошуку резервів адаптації подружжя один до одного.

У цьому разі доцільно застосовувати шкалу подружньої адаптації (тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом", шкали суб'єктивної задоволеності шлюбом Г. Трапезникової та ін.), техніку "репертуарних ґрат" В. Похилько й О. Федотової, метод семантичного диференціала, тест Лірі, методу МСК В. Левкович і О. Зуськової, задачно-ігрові методи (наприклад, гру "Інтрига" О. Кроніка й О. Кронік), моделювання суб'єктивної ситуації конфлікту (В. Сміхова та ін.). При цьому часто використовують прийом "рефлексивної імітації", коли пропонують заповнити за партнера той чи інший опитувальник, а потім виявляють ступінь розуміння подружжям один одного, а також рівень реалізації їхніх очікувань щодо партнера.

Особливе значення як об'єкт психодіагностики сімейних стосунків має сім'я з дитиною, оскільки найчастіше саме у проблемах дитини відбиваються проблеми сім'ї загалом.

Зовнішнім проявом проблем дитини є конфлікти з оточуючими. У цьому зв'язку О. Бодальов і В. Столін пропонують таку схему психодіагностики дитини без аномалій психічного розвитку.

1. Виявлення зони конфлікту в бесіді з батьками і дитиною, а також за допомогою тестових методик ("незавершених речень", "малюнка сім'ї" та інших проєктивних методик). У цьому разі важливо дослідити різні аспекти життя дитини (її становище в сім'ї, ставлення до батьків, братів і сестер, інших родичів, особливості виховання в сім'ї, застосування заохочення та покарання і реагування дитини на них, ставлення до школи (дитсадку) й однолітків, педагогів і вихователів), виявити її інтереси і можливості. При цьому можна виокремити такі зони конфлікту: сім'я (загалом, з одним чи з обома батьками, із братами і сестрами, іншими родичами), формальні чи неформальні об'єднання однолітків, суспільні інститути виховання (школа, дитсадок), конфліктні стосунки з окремими педагогами чи вихователями.
2. З'ясування змісту конфлікту під час бесіди з дитиною, а також за допомогою психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення індивідуальних особливостей дитини, її психічного, і насамперед емоційного, стану (настрій, рівень тривожності, страхи тощо), характеру взаємодії з оточуючими. На практиці використовують такі методики, як тест Люшера, шкалу самооцінки рівня тривожності Спілбергера - Ханіна, САН, шкалу депресії, методичку вивчення самооцінки Будассі чи Дембо - Рубінштейн, шкалу рівня суб'єктивного контролю, тест "Будинок - дерево - людина", тест "Неіснуюча тварина", малюнок сім'ї та ін.
3. Визначення особливостей поведінки дитини в конфлікті на основі безпосереднього спостереження за нею, а також на підставі даних при застосуванні тесту Томаса, проєктивних методик (наприклад, малюнкового тесту Розенцвейга), бесіди з дитиною про її проблеми. При цьому необхідно враховувати вікові особливості проблем дітей. Так, відхилення в поведінці дошкільнят і молодших школярів часто пов'язані з проблемами їхньої емоційної сфери, викликаними переживанням почуття сорому, приниження, провини через недостатню сформованість довіри до світу, що трансформуються в переживання різних страхів. [9; с. 32-33]

Характерне для підлітків прагнення до розширення сфери спілкування, самостійності, самоствердження може призвести до конфліктів з оточуючими через відсутність достатніх комунікативних навичок, нестабільність самооцінки, неадекватність рівня домагань, підвищену вимогливість до оточуючих.

Отримані в такий спосіб відомості є основою для подальшої роботи психолога з дитиною і сім'єю.

Якщо зоною виявленого конфлікту дитини є сім'я, подальший напрямок психологічної діагностики полягає у з'ясуванні особливостей сімейного виховання дитини.

Аналізуючи процес виховання в сім'ї, психолог повинен насамперед з'ясувати стиль виховання. Якщо виявлений стиль не сприяє розвитку особистості дитини, необхідно виявити причини неадекватного ставлення батьків до дитини.

Для вивчення особливостей сімейного виховання використовують опитувальники "Аналіз сімейної тривоги", "Аналіз сімейних взаємин (АСВ)" Е. Ейдемільера, тест-опитувальник ставлення батьків О. Варги, кольоровий тест стосунків О. Еткінда, тест Лірі та ін.

Так, за допомогою опитувальника АСВ виявляють особливості порушення процесу виховання в сім'ї за такими ознаками:

- рівень протекції (ступінь зайнятості батьків вихованням дитини), для характеристики якого використовують дві шкали - гіперпротекція (Г+) і гіпопротекція (Г-);
- ступінь задоволення потреб дитини, що передбачає можливість двох відхилень - потурання потребам (шкала П+) та їх ігнорування (П-);
- кількість і якість вимог до дитини в сім'ї, що виявляються, по-перше, у вигляді обов'язків дитини (відповідні відхилення зафіксовані у шкалах надмірності вимог-обов'язків В+ і недостатності вимог-обов'язків В-), по-друге, у заборонах, що встановлюють неприйнятні зразки поведінки дитини, які визначають ступінь її самостійності (шкали надмірності вимог

3+ і недостатності вимог 3-), по-третє, у санкціях, покараннях за порушення дитиною вимог (шкали надмірності санкцій, жорстокого поводження С+ і мінімальності санкцій, орієнтації на заохочення С-);

- нестійкість стилю виховання, тобто різка зміна стилю, прийомів виховання (шкала Н). [3; с. 247]

Аналіз поєднань перелічених ознак виховання дає змогу виявити стилі виховання, що несприятливо позначаються на розвитку особистості дитини. За допомогою опитувальника АСВ виявляють психологічні причини відхилень у сімейному вихованні, спричинені насамперед особистісними проблемами батьків, що розв'язуються за рахунок дитини:

- розширення сфери батьківських почуттів (шкала РБП), що найчастіше спостерігається тоді, коли подружні стосунки з певних причин (невідповідність характерів, розлучення, смерть) порушуються і від дитини вимагається задовольняти хоча б частину потреб (у прихильності і частково, як правило, на неусвідомлюваному рівні - еротичних потреб);
- стимулювання проявів дитячих якостей у підлітка (шкала ПДЯ), що призводить до розвитку психічного інфантилізму дитини;
- виховна невпевненість батьків (шкала ВН), коли батьки (як правило, із психастенічними рисами особистості) потурають дитині, поступаючись їй практично в усьому, відтворюючи стиль взаємин у прабатьківській сім'ї;
- фобія втрати дитини (шкала ФВ) - перебільшення "тендітності", хворобливості дитини;
- проекція на дитину власних небажаних якостей (шкала ПНЯ), що супроводжується характерним прагненням у будь-якому вчинку дитини виявити "істинну" (погану) причину - ті якості, з якими батьки неусвідомлено не можуть примиритися в собі;
- винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (шкала ВК), характерним проявом якого є вираження невдоволення виховними методами іншого (з позиції "хто правий?");

- зрушення в установках батьків до дитини залежно від її статі (шкали переваги чоловічих якостей ПЧЯ і переваги жіночих якостей ПЖЯ), коли спостерігається неусвідомлюване неприйняття дитини іншої статі.

Розглянемо методику застосування тесту "Сімейна соціограма".

Піддослідному пропонується намалювати коло і в ньому себе і членів своєї родини у формі кружків, підписуючи їх так, щоб було зрозуміло, хто з членів сім'ї де розміщений.

Урахування особливостей структури сім'ї і її функціонування як цілісного організму покладено в основу системного підходу до психологічної діагностики сім'ї.

Існують різноманітні схеми аналізу сімейної системи, що фактично є результатом інтеграції кількох підходів (структурного, функціонального тощо), в яких розглядаються різноманітні аспекти життєдіяльності сім'ї.

Так, методика вивчення психологічного здоров'я сім'ї складається із сукупності окремих методик, що діагностують певні закономірності функціонування сім'ї:

- "подібність сімейних цінностей", що відбиває ступінь близькості життєвих позицій кожного члена сім'ї в основних сферах її життєдіяльності;
- "функціонально-рольова узгодженість", що ґрунтується на основі розвитку соціально-психологічних механізмів внутрішньо-сімейної інтеграції;
- "соціально-рольова адекватність", що розкриває особливості сприйняття членами сім'ї своїх соціальних ролей і їхні ставлення до цих ролей;
- "адаптивність у мікросоціальних стосунках", що побудована з урахуванням необхідності рівноваги в афективній, когнітивній і поведінковій сферах взаємин у сім'ї;
- "емоційна задоволеність", що ґрунтується на порівнянні очікувань і реальних досягнень членів сім'ї;

- "спрямованість на сімейне довголіття", що виявляє особливості розвитку і реалізації потреб особистості в сім'ї. [5; с. 147-148]

Узагальнений показник психологічного здоров'я сім'ї визначається як сукупність показників за кожною методикою і може бути інтегральною характеристикою загальних тенденцій благополуччя сім'ї.

Найповніше системний підхід поданий в інтегральній моделі О. Чернігова, що пропонує аналізувати сім'ю як систему з погляду її структури, стадій розвитку сімейної історії, комунікацій і проблемної поведінки членів сім'ї.

Відповідно до цієї моделі структуру конкретної сім'ї вивчають за такими її параметрами, які залишаються відносно незмінними протягом певного періоду і які можна порівняти із відповідними стадіями життєвого циклу:

- згуртованістю - визначається як ступінь близькості членів сім'ї і вказує на їхнє почуття поєднання в одне ціле;
- ієрархією - виявляються домінуючі члени сім'ї і ступінь їхнього впливу один на одного;
- зовнішніми і внутрішніми межами - описуються взаємини сім'ї із соціумом і різними підсистемами сімейної групи (підсистемами батьків, дітей, індивідуальними тощо).

Аналіз цих параметрів дає змогу виявити дисфункціональні елементи сімейної системи. Відповідно до структурної теорії дисфункцію в сім'ї створюють надто жорсткі межі (коли відбувається мало зв'язків між сім'єю й оточенням, то утворюється застій у системі) або дуже розмиті межі (коли у членів сім'ї надто багато зв'язків з оточенням і надто мало між собою).

Дисфункціональні сім'ї, як правило, мають також розмиті межі між поколіннями, що призводить до міжпоколінних коаліцій, коли, наприклад, згуртованість у підсистемах "батьки — діти" набагато вища, ніж у батьківській підсистемі (тоді як у сімейній групі, що оптимально функціонує, чітко спостерігається протилежна картина).

У дисфункціональних сім'ях часто спостерігається "реверсія ієрархії", коли, наприклад, вплив дитини сильніший, ніж вплив батьків, або члени

сім'ї, утворивши міжпоколінну коаліцію, вважають інших членів сім'ї нижчими за статусом.

Дисфункціональними є також незбалансовані сімейні структури за ступенем близькості чи гнучкості, що стабілізуються на основі дисфункцій одного з її членів, наприклад дитини, якій відводиться роль жертвенного козла.

Виявити характер структурних проблем сім'ї (жорсткість або розмитість меж, реверсію ієрархії, міжпоколінні коаліції, незбалансованість сімейної структури) набагато легше, якщо знати типові завдання і проблеми сім'ї на різних стадіях її життєвого циклу (ще одного підходу до вивчення сім'ї на основі системного підходу).

Історичний розвиток сім'ї аналізують насамперед з метою виявлення впливу на сім'ю параметрів прабатьківської сімейної системи. Крім методики "Сімейна генограма" в аналізі сімейної історії доцільно використовувати такі графічні методи, як "Лінія часу", "Карта сім'ї" та ін., за допомогою яких можна виявити найбільш значущі для функціонування сім'ї події, зміни в її структурі, можливі збіги подій у досліджуваній і прабатьківських сім'ях, що неявно зумовлюють перенесення особливостей взаємин членів сім'ї на подальші покоління.

Аналізуючи комунікації в сім'ї, вивчають:

- правила взаємодії в сім'ї (явні та неявні);
- ступінь відкритості спілкування, наявність замаскованої інформації, заборонених для обговорення тем;
- можливість відкритого прояву почуттів;
- переважання прямої чи непрямой комунікації;
- симетричність або додатковість взаємин (коли поведінка членів сім'ї стосовно один одного схожа чи протилежна: один наказує, інший підкоряється).

При цьому певні дії одного члена сім'ї можуть спровокувати певну поведінку іншого, яка, у свою чергу, підкріплює поведінку першого,

утворити заворожене коло, спричинюючи симптоматичну поведінку (наприклад, енурез у дитини).

На думку окремих дослідників, які працюють на основі системного підходу до сім'ї, симптоматична поведінка (певне порушення в сім'ї) відіграє роль прихованої комунікації між людьми, що спостерігається тоді, коли існуючі стосунки в сім'ї виключають можливість відкритого обговорення сімейних проблем. [6; с. 254]

2.2. Методика та процедура дослідження образу сучасної сім'ї

Щоб досягти мети даної роботи - дослідити та порівняти образ сучасної сім'ї у осіб з різним сімейним стажем - нами проводилося емпіричне дослідження.

В дослідженні приймали участь 16 сімей: 8 сімей (молоді шлюби -5-9 років сумісного життя) та 8 сімей (немолоді шлюби - більше 20 років сумісного життя)

Дослідження проходило у три етапи:

- спостереження за сімейними парами, взаємовідносинами між подружжям, відносини до дітей;
- діагностування сімей за методикою "Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)" О. Волкової, Г. Трапезникової (додаток А);
- вивчення та узагальнення результатів проведеного дослідження.

За допомогою методики "Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)" визначають уявлення подружжя:

- про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів (ці показники,

що відбивають основні функції сім'ї, утворюють шкалу сімейних цінностей — ШСЦ); • про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при виконанні

сімейних функцій (ці показники утворюють шкалу ролевих очікувань і домагань — ШРОД).

Обладнання: Два набори по 36 карток з цупкого паперу (картону). На кожну картку наносять номер і текст тверджень набору. 4 картки-класифікатори з таким написом на кожній: "Цілком згодний", "Загалом це правильно", "Це не зовсім так", "Це неправильно".

Процедура діагностування: Подружжю пропонується самостійно ознайомитися з набором тверджень, що відповідають їхній статі, з такою письмовою інструкцією: "Шановний(а) пане (пані)! На запропонованих Вам картках наведені різні твердження про шлюб, сім'ю, стосунки чоловіка і дружини. Вам надано чотири картки з варіантами відповідей: "Цілком згодний", "Загалом це правильно", "Це не зовсім так", "Це неправильно"

У важно читаючи кожне твердження, розподіліть усі картки відповідно до цих чотирьох варіантів відповідей. Якщо Ви цілком поділяєте твердження, покладіть картку з цим твердженням під картку "Цілком згодний"; якщо вважаєте, що твердження правильне, але з невеликими застереженнями і доповненнями — під картку "Загалом це правильно"; якщо твердження здається Вам загалом неприйнятним, але з чимось Ви згодні — під картку "Це не зовсім так"; якщо категорично не згодні з твердженням — під картку "Це неправильно". Розподіляючи картки з твердженнями на чотири групи, намагайтеся висловлювати особисту думку, а не ту, яка побутує серед близьких і друзів. Дякуємо за участь у психологічному обстеженні".

Після виконання подружжям завдання консультант реєструє відповіді чоловіка і дружини у протоколі консультаційного дослідження (додаток Б)

Інструкція. Варіант відповіді "Цілком згодний" оцінюється у 3 бали, "Загалом це правильно" — 2 бали, "Це не зовсім так" — 1 бал, "Це неправильно" — 0 балів. У протоколі консультант підсумовує бали за

кожним показником ШСЦ. За двома першими показниками одержані результати будуть підсумковими. Їх переносять в останню графу протоколу. Підсумкові бали інших показників обчислюють як напівсуму балів за підшкалами "Рольові очікування" і "Рольові домагання".

РОЗДІЛ ІІІ. ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Обробка результатів

Відповідно до методики діагностування сімей за методикою "Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)" О. Волкової, Г. Трапезникової визначають інтерпретацію шкали сімейних цінностей. Інтерпретація шкали сімейних цінностей.

1. Значущість сексуальних стосунків у шлюбі. Високі оцінки (7-9 балів) означають, що чоловік (дружина) вважає сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя; ставлення до дружини (чоловіка) істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера. Низькі оцінки (менш як 3 бали) інтерпретуються як недооцінка сексуальних стосунків у шлюбі.
2. Установка чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію зі шлюбним партнером: очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля. Низькі оцінки (менш як 3 бали) припускають установку на особисту автономію.
3. Установка чоловіка (дружини) на реалізацію господарсько-побутових функцій сім'ї. Підшкала "Рольові очікування" відбиває ступінь очікування від партнера активного вирішення побутових питань. Чим вищі оцінки за цією підшкалою, тим більше вимог висуває чоловік (дружина) до участі іншого в організації побуту і більше значення мають господарсько-побутові вміння і навички партнера. Підшкала "Рольові домагання" відбиває установки на власну активну участь у веденні домашнього господарства. Загальна оцінка цієї шкали є оцінкою чоловіком (дружиною) значущості побутової організації сім'ї.
4. Ставлення чоловіка (дружини) до батьківських обов'язків. Підшкала "Рольові очікування" відбиває окресленість установок дружини (чоловіка) на активну батьківську позицію шлюбного партнера. Підшкала "Рольові домагання" відбиває орієнтацію чоловіка (дружини) на власні обов'язки/

щодо виховання дітей. Загальна оцінка цієї шкали є показником значущості для чоловіка (дружини) батьківських функцій. Чим вища оцінка шкали, тим істотніше значення має для чоловіка (дружини) роль батька (матері) і більшою мірою він (вона) вважає батьківство основною цінністю, що концентрує навколо себе життя сім'ї.

5. Установка чоловіка (дружини) на значущість зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільної) для стабільності шлюбно-сімейних стосунків. Підпікала "Рольові очікування" відбиває ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що у шлюбного партнера мають бути великі професійні інтереси, він має відігравати активну суспільну роль. Підпікала "Рольові домагання" ілюструє вираженість власних професійних потреб дружини (чоловіка). Загальна оцінка шкали є показником значущості для чоловіка (дружини) позасімейних інтересів, що становлять основні цінності у процесі міжособистісної взаємодії подружжя.

6. Установка чоловіка (дружини) на значущість емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу. Підпікала "Рольові очікування" відбиває ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в питаннях корекції психологічного клімату, надання моральної й емоційної підтримки, створення "психотерапевтичної атмосфери". Підпікала "Рольові домагання" ілюструє прагнення чоловіка (дружини) бути сімейним "психотерапевтом". Загальна оцінка шкали є показником значущості для чоловіка (дружини) взаємної моральної та емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічному розрядженню і стабілізації.

7. Установка чоловіка (дружини) на значущість зовнішнього вигляду, його відповідність стандартам, моді. Підпікала "Рольові очікування" відбиває бажання чоловіка (дружини) мати зовні привабливого партнера. Підпікала "Рольові домагання" ілюструє установку на власну привабливість, прагнення модно і красиво вдягатися. Загальна оцінка шкали є показником орієнтації дружини (чоловіка) на сучасні зразки зовнішнього вигляду. [7; с. 78-79]

3.2. Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація

Проведення дослідження за розглянутими методиками передбачає проведення підрахунку та аналізу отриманих результатів

На першому етапі дослідження ми продіагностували молоді шлюби і отримали результати представлені на діаграмі 1. Сімейні цінності розподілилися відповідно до визначених шкал у такій кількості: інтимно-сексуально-особистісна ідентифікація (16%), господарсько-побутові цінності (13%), батьківсько-виховні цінності (24%), соціальна активність (13%), емоційно-психопрофілактичні (17%), зовнішня привабливість (17%).

Діаграма 1

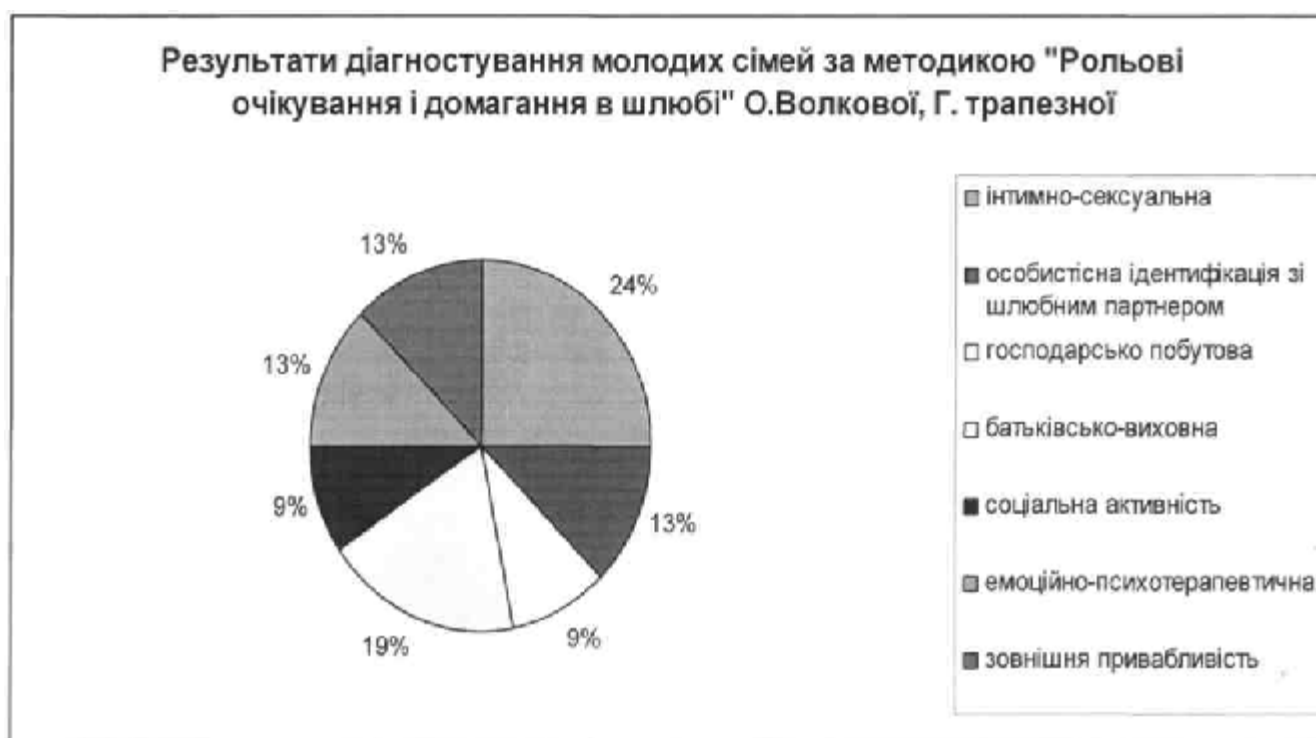

Рис. 3.1. Результати діагностування молодих сімей за методикою «Рольові очікування і домагання в шлюбі»

На другому етапі дослідження ми продіагностували немолоді шлюби і отримали результати представлені на діаграмі 2. Сімейні цінності

розподілилися відповідно до визначених шкал у такій кількості: інтимно-сексуальна (14%), особистісна ідентифікація (14%), господарсько-побутові цінності (11%), батьківсько-виховні цінності (22%), соціальна активність (11%), емоційно-психопрофілактичні (14%), зовнішня привабливість (14%).

Діаграма 2

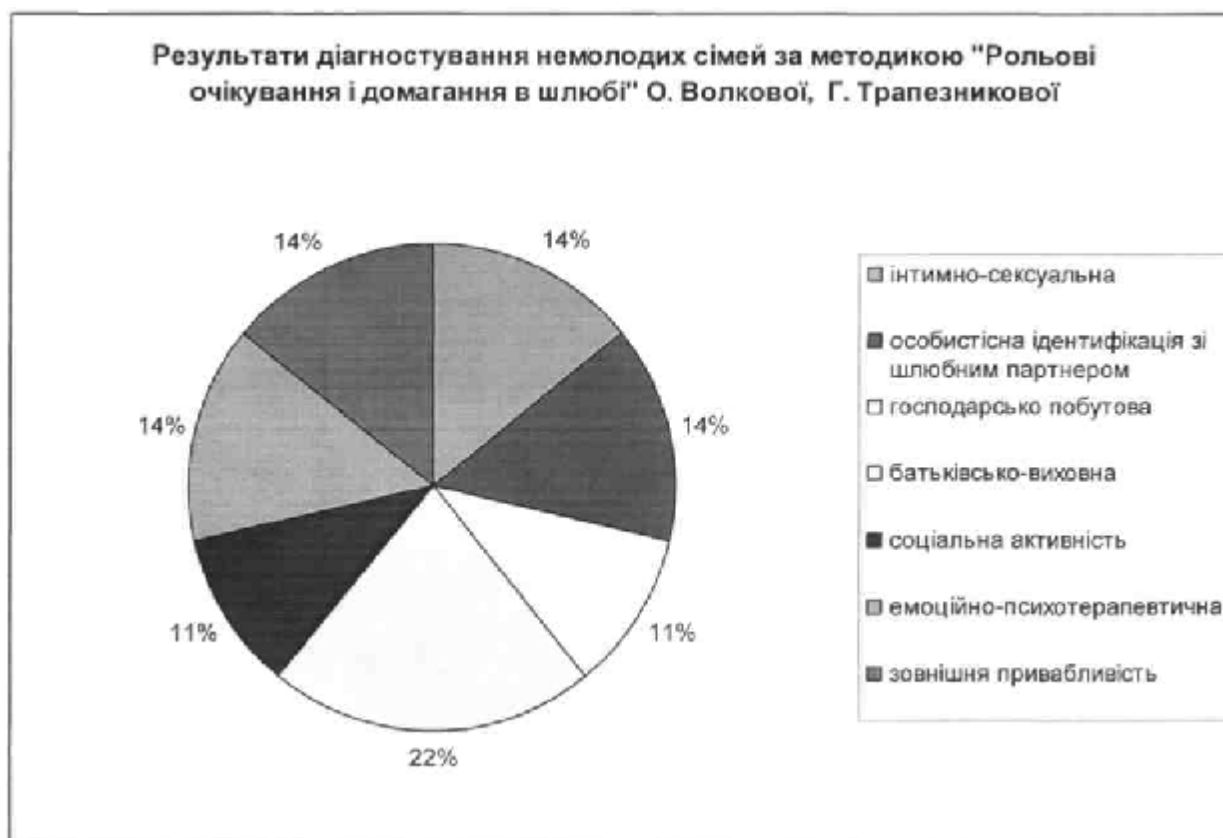

Рис. 3.2. Результати діагностування немолодих сімей за методикою «Рольові очікування і домагання в шлюбі»

Наступним етапом проведення дослідження було порівняння показників діагностування молодих і немолодих сімей. Результати порівняння представлено на діаграмі 3.

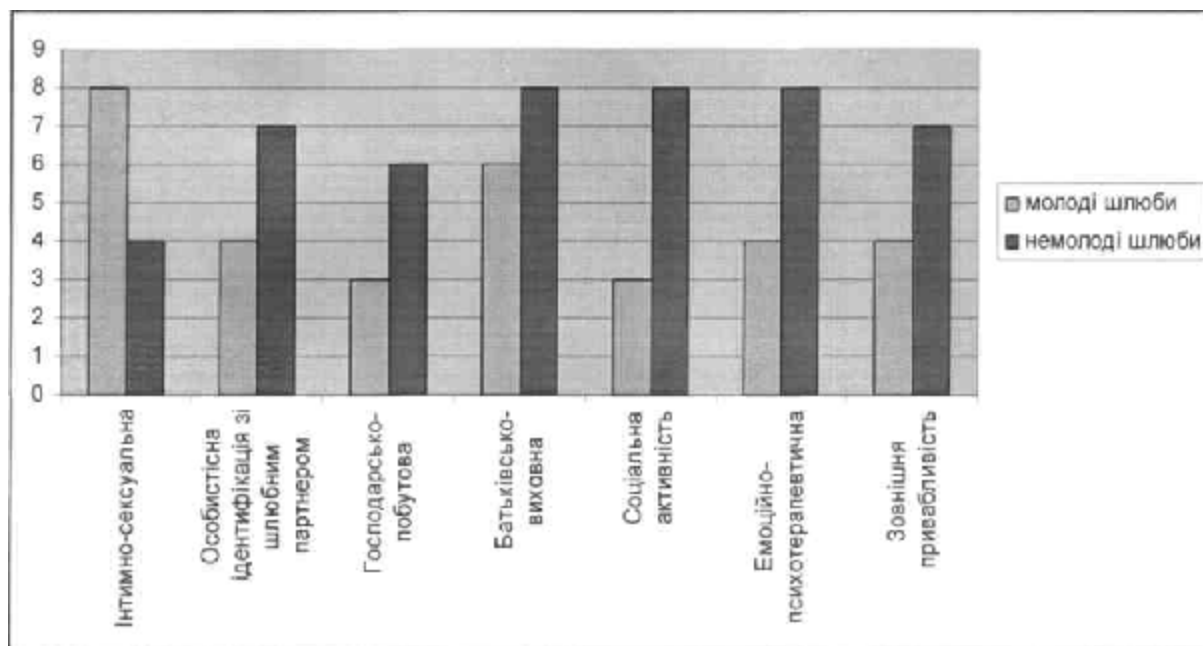

Рис. 3.3. Порівняння показників діагностування молодих і немолодих сімей

Отже, в процесі проведеного нами дослідження нами було проаналізовано психологічні особливості сімей за сіма показниками:

- інтимно-сексуальна сфера,
- особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером,
- господарсько-побутові цінності, батьківсько-виховна сфера,
- соціальна активність,
- емоційно-психопрофілактична сфера та зовнішня привабливість.

Таким чином, основними відмінностями психологічного стану молодих сімей та немолодих сімей є різні ціннісні орієнтації сімейних стосунків. В залежності від кількості спільно прожито часу змінюються ціннісні орієнтації сімейного подружжя. У молодих сім'ях не достатньо сформовані такі цінності як: соціальна активність та господарсько-побутові цінності. Цінним є те що більшість молодих сімей позитивно оцінюють батьківсько-виховну цінність. У не молодих сім'ях простежується тенденція рівномірного розподілу ціннісних орієнтацій за вказаними показниками.

Таким чином, аналізуючи та порівнюючи результати дослідження молодих і немолодих сімей можна стверджувати що ціннісні орієнтації немолодих сімей більш стійкі. Молоді сім'ям потрібно набувати досвіду та набувати навичок ефективної взаємодії між чоловіком та дружиною, між батьками та дітьми.

ВИСНОВКИ

Сім'я є складним соціокультурним явищем. Вона представляє собою практично всі аспекти людської життєдіяльності і виходить на всі рівні соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я і сімейний добробут серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. Особливо важливим для українського суспільства, яке шукає дійсні принципи власного розвитку, є дослідження проблем сімей із різним сімейним стажем, зумовлене необхідністю пошуків і впровадження в соціальну практику принципів розвитку суспільства і людини.

Негативні явища повсякденного життя, такі, як інфляція, соціальна політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін дають поштовх соціальній дезадаптації людей у багатьох її проявах і розвитку девіацій. Завдяки цьому ієрархія загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості зазнала істотної деформації. Цей процес, обтяжений станом хронічного емоційного стресу, охопив усі верстви населення і вплинув на складні соціальні структури. В умовах, що склалися особливого значення набувають міжособові стосунки, яким в більшій мірі, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити гармонійна сім'я.

Сучасна криза сім'ї пов'язана з цілою низкою суперечностей, найважливіша з яких виникає між суспільством і сім'єю. В умовах зміни демографічних процесів в Україні, що характеризуються кризовим станом: зростання кількості розлучень; самотніх людей; перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності; залишається високою материнська і дитяча смертність; смертність чоловіків і жінок працездатного віку, через що зберігається високий рівень овдовіння і сирітства простежується негативний вплив цих чинників на функціонування інституту сім'ї.

У даній роботі здійснено аналіз літератури та розглянуто основні методологічні аспекти соціально-психологічного аналізу сім'ї. Здійснено експериментальне дослідження вивчення психологічної атмосфери та взаємовідносин у сім'ях із різним сімейним стажем. За результатами проведеного дослідження виявлено, що основними відмінностями психологічного стану молодих сімей та немолодих сімей є різні ціннісні орієнтації сімейних стосунків. В залежності від кількості спільно прожито часу змінюються ціннісні орієнтації сімейного подружжя. У молодих сім'ях не достатньо сформовані такі цінності як: соціальна активність та господарсько-побутові цінності. Цінним є те що більшість молодих сімей позитивно оцінюють батьківсько-виховну цінність. У не молодих сім'ях простежується тенденція рівномірного розподілу ціннісних орієнтацій за вказаними показниками.

У контексті соціальних змін сім'я покликана стати ефективним інструментом формування нових цінностей і норм поведінки. Слід враховувати національні і регіональні особливості моделей родини і форми сімейної поведінки, спрямованих на задоволення духовних, культурних потреб населення країни, збереження і розвиток їх традицій, специфічних рис життя.

Таким чином, одним з пріоритетних напрямів державної політики в Україні повинна стати ефективна сімейна політика. За змістом сімейна політика повинна бути комплексною і відбивати відносини держави і родини в основних сферах життєдіяльності суспільства. Водночас вона повинна зосереджуватись на специфічних проблемах сім'ї, пов'язаних з реалізацією її основних соціальних функцій (репродуктивної, економічної, виховної). У зв'язку з цим має значення чітка диференціація сімейної і соціальної політики щодо загально соціальних і специфічних проблем родини, підвищення правової обізнаності сім'ї, дітей та молоді стосовно їх власних прав.

Державна сімейна політика не повинна обмежуватись тільки соціальним захистом сімей, які перебувають в складних обставинах. Мають бути визначені раціональні параметри соціального захисту і відповідні адаптаційні механізми. При цьому особливе значення повинно надаватися правовій, психологічній, інформаційній підтримці родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Захаров А. И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье // Вопр. психологии. - 1991. - № 3. - С. 58-59.
2. Кабанов М. М., Личко А. Е., Смирнов В. Н. Методы психологической диагностики и коррекции в клинике. - Л.: Медицина, 1993.
3. Кроник А. А., Кроник Е. А. Психология человеческих отношений. — Дубна: Когито-Центр, 1998.
4. Левкович В. П., Зуськова О. Е. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов // Психол. журн. - 1995. - Т. 6. - № 3. - С.127-128.
5. Обозов Н. Н., Обозова А. Н. Диагностика супружеских затруднений // Психол. журн. - 1992. - № 3. - С. 147-148.
6. Общая психодиагностика / Под ред А. А. Бодалева, В. В. Столина. - М: Изд-воМГУ, 1997.
7. Основы психодиагностики / Под ред. А. Г. Шмелева. - Ростов-н/Д: Феникс, 1996.
8. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А. Н. Крылова. - СПб.: Питер, 2000.
9. Психологічна допомога сім'ї: Посіб. / За ред. З. Г. Кісарчук. - К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1998. - С. 32-33.
10. Ридардсон Р. У. Силы семейных уз. - СПб.: Академия, 1994.
11. Романова Т. Л. Опросник "Психологические затруднения" // Психол. журн. - 1992. - № 2. - С. 141-142.
12. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту: Пер. с англ. - М.: Эксмо-Пресс, 2000.
13. Семья в психологической консультации / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. - М.: Педагогика, 1989.

14. Семья глазами психолога: Сб. методик / Сост. С. Ф. Спичак. М. Воронеж, 1995.
15. Смахов А. В. Опыт психологической диагностики и коррекции конфликтного общения в семье // Вопр. психологии. - 1985. - № 1. - С. 83
16. Горохтий В. С. Общая характеристика методики оценки психологического здоровья семьи // Вестн. психосоц. и коррекц.-реабилитацион. работы. - 1996. - № 4. - С. 20
17. Черников А. В. Интегративная модель системной семейной психотерапевтической диагностики // Темат. прил. к журн. "Семейная психология и семейная терапия". - М., 1997.
18. Эйдемиллер З. Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. - М.; СПб.: Фолиум, 2000

*Методика "Рольові очікування і домагання у шлюбі"**Жіночий варіант*

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.
2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки — головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне у шлюбі, щоб чоловік і дружина мали багато спільних інтересів.
5. Чоловік — це друг, що поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Чоловік — це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота чоловіка — забезпечити матеріальний добробут і побутовий комфорт сім'ї.
8. Чоловік має виконувати хатню роботу нарівні з дружиною.
9. Чоловік повинен уміти обслуговувати себе, а не чекати, що дружина візьме на себе всі турботи про нього.
10. Чоловік має ходити коло дітей не менше, ніж дружина.
11. Я хотіла б, щоб мій чоловік любив дітей.
12. Про чоловіка я роблю висновок, зважаючи на те, добрий чи поганий він батько.
13. Мені подобаються енергійні, ділові чоловіки.
14. Я дуже ціную чоловіків, які серйозно захоплені своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові і професійні якості мого чоловіка.
16. Чоловік повинен уміти створювати в сім'ї теплу, довірчу атмосферу.
17. Для мене головне, щоб мій чоловік добре розумів мене і сприймав такою, яка я є.
18. Чоловік — це насамперед друг, що уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені подобається, коли мій чоловік красиво і модно вдягнений.
20. Мені подобаються показні, високорослі чоловіки.

21. Чоловік має виглядати так, щоб на нього було приємно подивитися.
22. Найважливіша турбота жінки — щоб у сім'ї всі були доглянуті.
23. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.
24. Я збираю корисні поради господарці як готувати смачні страви, консервувати овочі, фрукти.
25. Головну роль у вихованні дитини завжди відіграє мати.
26. Я не боюся труднощів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини.
27. Я люблю дітей і із задоволенням займаюся з ними.
28. Я прагну посісти гідне місце в житті.
29. Я хочу стати фахівцем.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу
31. Близькі друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.
32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.
33. Я завжди щиро і зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я люблю красиво одягатись, носити прикраси, користуватись косметикою.
36. Я надаю великого значення своєму зовнішньому вигляду.

Чоловічий варіант

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.
2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки — головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне у шлюбі, щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.
5. Дружина це друг, що поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Дружина — це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.

7. Найголовніша турбота дружини годувати і доглядати всіх у сім'ї.
8. Жінка може впасти в моїх очах, якщо вона добра господиня.
9. Жінка може пишатися собою, якщо вона хороша господиня.
10. Я хотів би, щоб моя дружина любила дітей.
11. Жінка, яка вважає за обтяжливе бути матір'ю, є неповноцінною.
12. Для мене головне в жінці, щоб вона була доброю матір'ю моїм дітям.
13. Мені подобаються ділові й енергійні жінки.
14. Я дуже ціную жінок, які серйозно захоплені своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові і професійні якості моєї дружини.
16. Дружина повинна насамперед створювати і підтримувати теплу, довірчу атмосферу в сім'ї
17. Для мене головне, щоб моя дружина добре розуміла мене і сприймала таким, який я є.
18. Дружина це насамперед друг, який уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені дуже подобається, коли моя дружина красиво і модно вдягнена.
20. Я дуже ціную жінок, що вміють красиво вдягатися.
21. Жінка має виглядати так, щоб на неї звертали увагу.
22. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї
23. Я люблю господарювати.
24. Я можу робити ремонт квартири, лагодити побутову техніку
25. Діти люблять грати зі мною, охоче спілкуються.
26. Я дуже люблю дітей і вмію з ними займатися.
27. Я брав би активну участь у вихованні своєї дитини, навіть якби ми з дружиною вирішили розлучитися.
28. Я прагну посісти гідне місце в житті.
29. Я хочу стати фахівцем.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.

31. Близькі і друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.
32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.
33. Я завжди щиро і зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я намагаюся вдягати те, що мені личить.
36. Я прискіпливо ставлюсь до крою костюма, фасону сорочок, кольору краватки.

Додаток Б

Шкала сімейних цінностей	Номер картки	Оцінка балів	Номер картки	Оцінка балів	Загальний показник балів
1. Інтимно-сексуальна	1				
	2				
	3				
	$\Sigma =$				
2. Особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером	4				
	5				
	6				
	$\Sigma =$				
3. Господарсько-побутова	Очікування		Домагання		
	7		22		
	8		23		
	9		24		
	$\Sigma =$		$\Sigma =$		
4. Батьківсько-виховна	10		25		
	11		26		
	12		27		
	$\Sigma =$		$\Sigma =$		
5. Соціальна активність	13		28		
	14		29		
	15		30		
	$\Sigma =$		$\Sigma =$		
6. Емоційно-психотерапевтична	16		31		
	17		32		
	18		33		
	$\Sigma =$		$\Sigma =$		
7. Зовнішня привабливість	19		34		
	20		35		
	21		36		
	$\Sigma =$		$\Sigma =$		